

Un triunghi analitic: cuvânt, termen, concept

de

ALINA GIOROCEANU

In the analytic triangle word – term – concept, the term is the boundary between concept and word. The term has a direct relation with concept and both and indirect relation with word. It may be possible to say that the linguistic reflections of term appear as an effect of the continuous reform of conceptual plan.

Recunoscut ca unitate fundamentală a limbii, *cuvântul* nu are o definiție unitară în lucrările de specialitate. Este definit pe scurt ca „unitate lexicală alcătuită dintr-un complex sonor și un sens” (DTL, s.v. *cuvânt*). Rezultat al corelării mai multor niveluri lingvistice, cuvântul se realizează ca unitate fonetică, semantică și gramaticală, ca unitate grafică, fiind interpretat, potrivit fiecărui nivel/ plan lingvistic la care se face analiza, drept articulare de morfeme, clasă de forme paradigmatică, ansamblu de seme, functor etc. (Stati 1967: 30-58, DSL, s.v. *cuvânt*). Fiind, prin autonomia sa funcțională, de neocolit în diversele modele lingvistice, a fost generator de dificultăți teoretice¹ mai ales în lingvistica modernă.

- Respingând accepția de etichetă a unui concept preexistent, Saussure (1998: 86) plasează cuvântul în cadrul unui sistem de semne ce structurează simultan planul fonetic și planul conceptual; de aici reprezentarea binară: semnificant/ „imagine acustică” și semnificat/ concept.
- Martinet renunță la noțiunea *cuvânt*, folosită de lingvistica tradițională, și introduce în analiza lingvistică noțiunea de monem (*monème*), care este unitate a limbii. În ansamblul de moneme ale limbii, deosebește monemele gramaticale (*morphèmes*) de monemele lexicale (*lexèmes*) (în Chiss/ Filliolet/ Maingueneau 1993: 127).
- Mounin folosește termenul *lexie* atunci când se referă la cuvânt în calitatea sa de „unitate de suprafață a lexicului” cuprinzând „intrările în dicționare” și înglobând „lexemele, derivatele afixale și compusele”².
- Raportându-l la frază sau studiindu-l separat, ca lexem, Benveniste, în *Probleme de lingvistică generală* (I, 2000: 117), îl definește ca „cea mai mică unitate semnificantă liberă care poate forma o frază, alcătuită la rândul său din foneme”.

Din motive de simplificare terminologică, vom păstra denumirea de *cuvânt* înțeles ca unitate lexico-gramaticală, unitate fundamentală a limbii care are ca specific, potrivit Paulei Diaconescu (1993: 276), situarea „la intersecția celor două axe, verticală (paradigmatică) și orizontală (sintagmatică)” și constituie „limita inferioară a analizei sintactice (parte de propoziție) și limita superioară a analizei morfologice (parte de vorbire)”.

¹ „Une source de difficultés théorique considérables” –Chiss/ Filliolet/ Maingueneau 1993: 125.

² „Les unités de surface, les entrées du dictionnaire, qui comprennent les lexemes, leurs dérivés affixaux et les composés” (Mounin 1974, s.v. *lexie*).

Prin grila lingvistică, *termenii* sînt înțeleși ca unități lexicale prin care se manifestă conceptele (cf. Cabre 1993: 84, 85). De aceea, e mai potrivit ca, în înțelegerea termenului să se plece de la definirea conceptului.

Prin *concept*, în sens larg, se înțelege „o idee abstractă și generală”³. *Noțiune* și *concept* sînt folosite, în general, în variație liberă, deși în logică se face o diferențiere între ele în funcție de gradul de abstractizare, conceptul fiind o „noțiune generală”.

Numit diferit în logică: *obiect logic*, *logism*, conceptul este privit diferit în diverse curente filozofice: „centru de polarizare și suport pentru realitate” în logica aristotelică, imuabil și superior axiologic la Platon, dar „prescurtare a realității”, dedus din aceasta la Locke (Ionescu 1993a: 129, 190). Oricum ar fi interpretat, în logica tradițională conceptul apare ca „un instrument de delimitare, de separare” (Ionescu 1993b: 68) cu rol funcțional (orientativ), logic, făcînd posibilă cunoașterea.

Logica tradițională îi acordă conceptului o atenție specială nu numai pentru că este un instrument al cunoașterii, ci și pentru că are un rol important în transmiterea acesteia. Astfel, conceptul se deosebește de reprezentare, care este individuală, aparținînd unei singure conștiințe, prin faptul că este o elaborare care constă în fixarea tuturor elementelor comune, extrase dintr-o mulțime de reprezentări, și, ca atare, devenind transmisibilă (Petrovici 2000: 79, 80).

În filozofie, *conceptul* se definește ca „reprezentare mentală generală și abstractă a unui obiect” sau ca „proces sau rezultat general al activității de cunoaștere cu privire la surprinderea și definirea esenței unui obiect”, diferențiînd conceptul pur sau anticipativ de cel generic. Comparativ, *noțiunea* este „obiect abstract al cunoașterii” sau „cunoștință fundamentală comparabilă sau identificabilă cu ideea sau conceptul”⁴.

Terminologia folosește *conceptul* înțeles drept „construcție mentală care servește la clasificarea obiectelor individuale ale lumii exterioare sau interioare cu ajutorul unor abstracții mai mult sau mai puțin arbitrare”, cu specificarea că acestea sînt „nu numai unități de gîndire, ci și unități de cunoaștere” (ISO 704: 2000), fixîndu-se pe aspectul epistemologic al informației avute despre obiecte. Așadar, conceptul oferă atît o continuitate a lumii obiectelor (entităților) în reprezentările mentale ale unui subiect, lumea fenomenală insinuîndu-se discret în cea individuală pentru a permite observarea, crearea de raționamente, dar și pentru a cuantifica cunoașterea (informația ca „deosebire care face diferența” – Bateson) și a facilita transmiterea acesteia. Pentru aceste funcții, conceptul are mai multe caracteristici care îi permit să se încadreze într-un cîmp conceptual.

Cum, în terminologie, conceptul are un rol de delimitare, în descrierea acestuia se folosesc două noțiuni care au rolul de a-l caracteriza (calitativ): intensiunea și extensiunea*. Intensiunea indică proprietăți intrinseci, conceptul fiind privit unitar și descris potrivit caracteristicilor sale de esență, pe cînd extensiunea indică proprietăți extrinseci care se referă la clasa de obiecte pe care o reprezintă, la conceptele individuale pe care și le subsumează. Caracteristicile conceptului fac posibilă înscrierea acestuia într-un model cognitiv. Potrivit criteriului de extensiune, termenii sînt tratați taxonomic

³ Larousse filozofie 1996, s.v. *concept*, Oxford Dictionary – „a general notion; an abstract idea”.

⁴ „Representation mentale generale et abstraites d'un objet” – *Petit Robert*, 1995; „il processo o il risultato generale e universal valido dell'attività conoscitiva, mirante a cogliere e definire l'essenza dell'oggetto” – Devoto/ Oli 2000/ „objet abstrait de connaissance” – *Petit Robert*, 1995, „cognizione fondamentale paragonabile, o identificabile, con l'idea o col concetto” – Devoto/ Oli 2000.

drept constituenți ai unor mulțimi vide sau nevide, singulare sau generale, precise sau imprecise, omogene sau difuze. Criteriul de intensiune împarte termenii în: concreți și abstracti, reali și ideali, statistici și nestatistici, absoluți și relativi, pozitivi și negativi, cognitivi și pragmatici (Pavel/ Rucăreanu 2001: 37-38).

În lucrările de terminologie, se acceptă un model al cunoașterii (Cabre 1993: 99; Sager 1993: 37-39) structurat ca un spațiu multidimensional în care se intersectează mai multe axe și în care fiecare reprezintă o caracteristică conceptuală sau o dimensiune a unui concept. Alegerea unei caracteristici conceptuale limitează alegerea altei dimensiuni. În acest model conceptele nu sînt reprezentate ca puncte în spațiu, ci ca unități raportate la axele din care se constituie acest spațiu.

Normele ISO evidențiază trei clase de concepte. Reluînd aceste clase, Ileana Busuioc și Mădălina Cucu observă corespondența termenilor în plan morfologic:

- a) „entități concrete (cărora le corespund termeni aparținînd clasei morfologice a substantivului)
 - 1) obiecte și părțile lor fizice
 - 2) materiale
- b) entități abstracte
 - 1) acțiuni și evenimente (cărora le corespund termeni substantivali cel mai adesea ca rezultat al unei nominalizări, precum și termeni aparținînd clasei morfologice a verbelor)
 - 2) proprietăți ale obiectelor, ale materialelor sau ale acțiunilor (cărora le corespund termeni substantivali, dar și aparținînd clasei morfologice a adjectivelor)
 - 3) discipline sau științe
 - 4) unități de măsură
 - 5) relații (cărora le corespund termeni adjectivali, dar și aparținînd clasei morfologice a adverbilor)
- c) entități individuale sau «clase reprezentînd un singur individ» analoge cu nume proprii” (e-Busuioc/ Cucu 2003).

Aici se cuvine să facem precizarea că cele două autoare se referă la noțiunile categorematice, excluzînd din discuție noțiunile sincategorematică (care arată raporturile dintre cele dintîi și se identifică gramatical ca prepoziții și conjuncții) și că orice trimitere spre noțiune, în terminologie, are în vedere noțiunile categorematice. De altfel, nici terminologia nu precizează această dihotomie: noțiune categorematică vs. sincategorematică.

Existența termenului este condiționată de cea a conceptului (noțiunii), sau, altfel spus, un principiu în terminologie enunță: conceptul este o condiție *sine qua non* a existenței termenului. În dicționare de specialitate, termenul are mai multe definiții, în funcție de criteriile care stau la baza identificării termenului: cuvînt sau expresie, cuvînt sau grup de cuvinte, *denumire* (denomination), *desemnare*, cuvînt aparținînd unui vocabular special, cuvînt propriu unei discipline care trimite la un concept⁵.

⁵ „Mot ou expression; unite de denomination (= nom) appartenant a une terminologie; au plur. ensemble de mots ou d'expressions choisies pour faire savoir qqch., mot appartenant a un vocabulaire special, qui n'est pas d'un usage courant dans la langue commune” – Petit Robert 1995; „a word or group of words serving as the

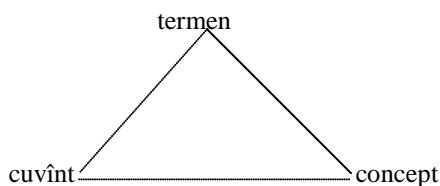
Norma ISO 704: 1997 (ISO/ TC 37) *Terminology Work. Principles and Methods* înțelegea termenul ca „o desemnare ce constă în unul sau mai multe cuvinte care reprezintă un concept general aparținând unui limbaj specializat”. Standardul ISO 1087: 2000, prin definiția dată terminologiei, preferă „ansamblu de desemnări”, în loc de „ansamblu de termeni”.

În sens larg, *desemnarea* este „relația stabilită între semn și realitatea extralingvistică sau referentul înțeles ca un obiect particular dintr-o clasă dată sau ca referință la procese, la calități” (DSL, s.v. *desemnare*). Precizînd că „semnul are ca desemnare un concept care face posibilă referirea la obiectul respectiv” (*ibidem*), se antrenează mai multe noțiuni în stabilirea definiției: denotație, referent, referință, intensiune, extensiune, semnificat⁶. În intensiune, desemnarea se identifică prin raportarea la un concept, pe cînd, în extensiune, prin raportarea la o totalitate a obiectelor, corespunzînd denotației sau referinței. În vocabularele tehnice, desemnarea se suprapune semnificatului („conținutul unui semn”, așa cum apare el în limbă).

În română, *termenul* apare atît ca *desemnare*, cît și ca *denominare*. Ileana Busuioc și Mădălina Cucu folosesc *desemnare* și *denumire* în egală măsură.

Dicționarele românești de specialitate (lingvistică) îi definesc drept „unități ale cunoașterii cu conținut stabil” (DSL, s.v. *termen*) sau „expresii fixe proprii unei anumite științe, care servesc la exprimarea unor noțiuni specifice”⁷. Termenii pot fi reprezentați, însă, și prin diverse simboluri, coduri și pot fi descriși cu ajutorul definițiilor, explicațiilor, graficelor sau imaginilor.

Coroborînd diversele definiții întîlnite, credem că termenii sînt unități de cunoaștere și de comunicare; indici ai noțiunilor proprii disciplinelor științifice și tehnice, aceștia se manifestă ca unități lexico-gramaticale (cuvinte), formule, coduri alfanumerice, simboluri grafice sau audiovizuale, diverse combinații. Pentru lingvistică, la nivelul expresiei, termenul este *un cuvînt* sau o *îmbinare de cuvinte* corespunzătoare unei singure noțiuni categorematice. Pentru o mai clară reprezentare, redăm mai jos relațiile dintre termen, cuvînt și concept:

Conform figurii de mai sus, termenul, surprins într-un domeniu de cunoaștere, se află în relație directă cu conceptul. Un concept nu are drept echivalent, în mod necesar și suficient, un singur cuvînt. El poate fi reprezentat și printr-un grup de cuvinte. De aici, avînd în vedere corespondența termen – concept, o îmbinare de cuvinte poate fi termen.

specific name of something, esp. in a special field...” – Webster’s Dictionary; „parola o locuzione propria di una particolare disciplina, espressione appropriata di un concetto; designazione convenzionale di un elemento costitutivo nell’ambito di una particolare scienza e disciplina” – Devoto/Oli 2000.

⁶ Cf. O’Sullivan et al. 2001, referent, referință, cf. DSL, extensiune, intensiune, semnificat.

⁷ DTL, s.v. *termen*. În același fel este introdus în operația terminologică și de Dorina Chiș (e-Chiș): „termenul este unitatea lingvistică care denumește în mod convențional o noțiune, definită într-un anumit domeniu de cunoaștere”.

Astfel, *pistol de zugrăvit* trimite la un singur concept, bine delimitat, chiar dacă în această colocație recunoaștem fiecare component, care, singular, trimite la alt concept. Îmbinarea *pistol de zugrăvit*, ca și în cazul compuselor, sintetizează caracteristicile componentelor și indică alt referent. E un concept diferit de cel de *pistol* și de *zugrăvire*, adică corespunde unui termen. De aceea, nu ne așteptăm ca un pistol de zugrăvit să aibă gloanțe.

Dintr-o clasificare a termenului se observă mai ușor corespondența termen-cuvînt. Termenul poate fi simplu sau complex. Termenul simplu este cel format dintr-un singur cuvînt, iar cel complex din mai multe cuvinte (e-Busuioc/ Cucu 2003). Termenul simplu, adică cel reprezentat de un singur cuvînt, la rîndul său poate să fie un derivat sau un compus, în delimitările făcute de lexicologie.

Pentru o diferențiere mai clară dintre termen și cuvînt redăm, în paralel, în cele ce urmează principalele caracteristici ale acestora (v. și Cabre 1993: 87-89):

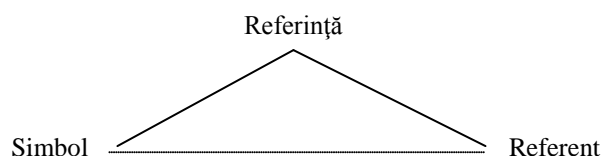
- termenul indică întotdeauna un concept/ noțiune categorematică, pe cînd cuvîntul nu (există și prepoziții, conjuncții care sînt noțiuni sincategorematiche);
- termenul, restrîns la un domeniu de specialitate, desemnează un singur concept (caracterizat de monosemie), pe cînd un cuvînt poate fi polisemantic;
- relația de sinonimie este exclusă, teoretic, între termeni, pe cînd între cuvinte se pot stabili raporturi sinonimice;
- termenul poate fi alcătuit din mai multe cuvinte, actualizîndu-se ca un grup sintactic (*bază de date, unghi de fugă*);
- termenii nu utilizează frecvent aceleași modalități de formare ca cele specifice cuvintelor. Aceștia sînt în mai mare măsură alcătuiți din elemente greco-latină (*acefalobrahie, miastenie*) sau din construcții sintagmatice (*placă video, placă de sunet, sistem de operare*) decît cuvintele din limba standard;
- termenul poate fi construit și din simboluri, litere, cifre, formule matematice, fizice, chimice, pe cînd cuvîntul scris este o secvență grafematică ce reproduce o structură fonematică (morfologică, sintactică);
- tratate ca semne în raport cu realitatea, în cazul cuvîntului este mai vădit caracterul arbitrar al acestuia, pe cînd, în cazul termenului, se tinde către o motivare relativă, prin raportare la alte unități ale sistemului terminologic, pe baza încadrării noțiunii exprimate într-un cîmp noțional și probată prin regăsirea desemnărilor lingvistice din acel cîmp noțional în structura noului termen: *agrozootehnie, miastenie*;
- cuvîntul este reprezentat de orice unitate lingvistică componentă a unei limbi naturale; termenul este doar acea unitate lingvistică ce aparține unui limbaj specializat.

Trebuie totuși specificat că între termeni și cuvintele obișnuite ale limbii, neîncadrabile unui limbaj de specialitate, nu există o graniță de netrecut. Mulți termeni se „determinologizează”, se „banalizează” (Stoichițoiu-Ichim 1995: 207, „banalizacion” – la e-Andelstein), transgresînd domeniul specializat și intrînd în uzul comun al limbii. Acest proces de determinologizare este, de fapt, un proces de „deconceptualizare”, marcat de imprecizie. Astfel, conceptul original nu se mai regăsește în semantica noii unități.

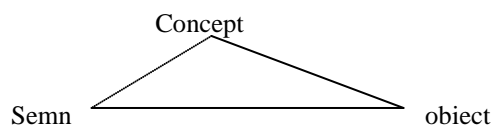
Procesul invers, de „terminologizare”, este determinat, firesc, de un proces de conceptualizare fiind „efectul transferului unui sens tehnic sau/ și a refacerii unui model derivativ sau sintagmatic, asociat unei semnificații specializate, de la o limbă la alta, dar și

ca proces intern, fără modele externe, specializarea rezultând din încadrarea într-o terminologie” (Guțu Romalo 1997: 105). În limba română există suficiente exemple, pentru cuvinte din limbajul nespecializat care devin termeni prin adăugarea unui determinant, ca *placă de sunet*, *cablu de date*, *cablu de transmisie* (v. fr.), iar pentru specializarea unor cuvinte simple din limba română, un bun exemplu ar fi *arbore* în limbajul tehnic.

Pentru reprezentarea corespondenței termen-concept se propun mai multe modele. În general, se face trimitere la celebrul triunghi semantic (al interpretării) al lui Ogden și Richards care înglobează semnificatul, semnificatul și referentul. Aceștia le corespund, în segmentarea lui Peirce, semn, interpretant, obiect (O’Sullivan et al. 2001, s.v. *referință*):

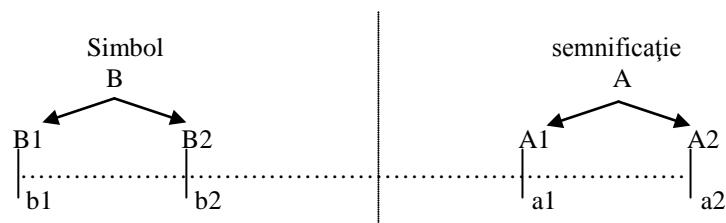
De la acest model derivă alte reprezentări. În terminologie se folosește triunghiul lui Drotz care pune în relație lumea obiectelor cu lumea reprezentărilor mentale ale acestora (conceptele) și cu cea a semnelor limbii (e-Pitar, Pavel/ Rucăreanu 2001: 25):

Coroborând semnificațiile celor două reprezentări, se observă că *termenul* este privit atât ca semn, cât și ca expresie. Putem spune că, la nivelul limbii, termenul este considerat suma semnificatului și a semnificantului. Ca unitate identificabilă la nivelul vorbirii, termenul corespunde semnificantului.

Preluând aceste modele, Wüster le prelucrează și folosește pentru terminologie un alt model, în care introduce conceptele individuale ca subclase ale conceptelor abstracte. Vom reda mai jos modelul folosit de Wüster, cu mențiunea că acesta va fi reluat și explicat de Felber care îl va aplica pentru termenul *planetă* (Cabre 1993: 96). Considerăm că secționarea acestora redă într-o formă primară modelarea cunoașterii și a transiterii ei, putând fi folosită ca bază pentru o reprezentare ulterioară specifică pentru diferite tipuri de desemnări.

Modelul structurat al lui Wüster leagă lumea conceptelor (A, B, A1, B1, A2, B2) de realitatea extralingvistică (a1, b1, a2, b2):

- a1, a2 – obiecte individuale ale realității
- A1, A2 – concepte individuale care reprezintă a1, a2
- A – conceptul abstract, care reprezintă pe A1, A2
- B – reprezentarea simbolică a conceptului A
- B1, B2 – reprezentări abstracte individuale ale unei forme grafice sau fonice
- b1, b2 – reprezentări grafice sau fonice ale lui B1 și B2

Schema include perspectiva formală, pe cea a referinței și pe cea a semnificației (lingvistică, obiectuală, cognitivă).

În triunghiul terminologic cuvânt – termen – concept, termenul se situează la granița dintre cuvinte și concepte. Se poate spune că termenii apar ca restructurări ale planului lingvistic tocmai pentru fi expresii adecvate ale restructurării permanente ale planului conceptual. Justificat de concept (noțiune categorematică), termenul își subsumează cuvântul, se folosește de acesta pentru a construi un alt nivel al realului, adică pentru a desemna obiectele altei realități, în majoritatea cazurilor, cea general numită tehnico-științifică.

Abrevieri și bibliografie

- Benveniste, Emile, *Probleme de lingvistică generală*, vol. I, Editura Teora, București, 2000.
- Cabré, Maria Teresa, *La terminología. Teoría, metodología, aplicaciones*, Editorial Antártida/ Empúries, Barcelona, 1993.
- Chiss, Jean-Louis/ Filliolet, Jacques/ Maingueneau, Dominique, *Linguistique Française*, Hachette, Paris, 1993.
- Devoto, Giacomo/ Oli, Gian Carlo, *Il dizionario della lingua italiana*, Le Monnier, Firenze, 2000.
- DSL – Bidu-Vrânceanu, Angela/ Călărășu, Cristina/ Ionescu-Ruxândoiu, Liliana/ Mancaș Mihaela/ Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, București, 2001.
- DTL – Constantinescu-Dobridor, Gh., *Dicționar de termeni lingvistici*, Editura Teora, București, 1998.
- e-Adelstein – Adelstein, Andreína, *Banalización de términos con formantes de origen grecolatino*, în *Actas del V simposio Iberoamericano de terminología RITerm*, Ciudad de México, 1996.
- e-Busuioac/ Cucu – Busuioac, Ileana/ Cucu, Mădălina, *Introducere în terminologie*, Editura Credis, București, 2001/ www.unibuc.ro (e-Books), 2003.
- e-Busuioac 2004 – Busuioac, Ileana, *Tipuri de entități frazeologice*, [http:// litere.uvt.ro/documente%20 pdf/ articole/ uniterm%201-2004//ibusuioac.pdf](http://litere.uvt.ro/documente%20pdf/articole/uniterm%201-2004//ibusuioac.pdf).
- e-Chiș – Chiș, Dorina, *Termen și cuvânt*, <http://litere.uvt.ro/documente%20pdf/articole/uniterm/uniterm%2012004/dchis1.pdf>.
- e-Pitar – Pitar, Mariana, *Terminologia: concepte de bază*, Universitatea de Vest, Timișoara, 2004, (<http://litere.uvt.ro/documente%20pdf/articole/uniterm/uniterm%2012004/mpitar.pdf>).
- Guțu-Romalo, Valeria, „Termenul” – unitate a limbii, în LR, XLVI, 1997, nr. 1-3, p. 103-108.
- Ionescu, Nae, *Curs de istorie a logicii*, Editura Humanitas, București, 1993 (= 1993a).
- Ionescu, Nae, *Curs de logică*, Editura Humanitas, București, 1993 (=1993b).
- Larousse filozofie – Didier, Julia, *Dicționar de filozofie Larousse*, traducere de Leonard Gavrilu, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996.
- Larousse psihologie – Sillamy, Norbert, *Dicționar de psihologie*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2000.
- Mounin, Georges, *Dictionnaire de la linguistique*, PUF, Paris, 1974.
- ***, *Oxford Dictionary and Thesaurus*, Oxford University Press, Oxford, Melbourne, 1995.
- O’Sullivan, Tim/ Hartley, John/ Saunders, Danny/ Montgomery, Martin/ Fiske, John, *Concepte fundamentale din științele comunicării și studiile culturale*, Editura Polirom, Iași, 2001.
- Pavel, Eugeniu/ Rucăreanu, Costin, *Introducere în terminologie*, Editura Academiei, Editura Agir, București, 2001.
- ***, *Le nouveau Petit Robert*, PUF, Paris, 1995.

- Petrovici, Ion, *Probleme de logică*, Editura Agora, Iași, 1996.
Petrovici, Ion, *Curs de logică*, Institutul European, Iași, 2000.
Stoichițoiu-Ichim, Adriana, *Dinamica sensului în limba română actuală*, în *Comunicările Hyperion*, vol. 4, București, 1995.
Stati, Sorin, *Teorie și metodă în sintaxă*, Editura Academiei, București, 1967.
***, *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of English Language*, Gramereybooks, New York/Arenel, 1994.
Zugun, Petru, *Lexicologia limbii române*, Editura Tehnopress, Iași, 2000.